

Frazon Zsófia: Érzékösvény

Az esettanulmány egy 2013 szén, a Néprajzi Múzeum MaDok-program és a MOME TransferLab hallgatói között zajló együttműködést vizsgál. A közös gondolkodás terepe a múzeum aktuális idszaki kiállítása volt, célja pedig új perspektívák létrehozása: az egyetemi hallgatók reflexióinak térben láthatóvá tétele. Az *Érzékösvény* cím vállalkozás alkotói *A ryijy él hagyománya* cím finn sznyegkiállításban a kommentár és a kiegészítés eszközeivel dolgoztak.

A Néprajzi Múzeum és a MOME TransferLab rövid időre – a 2013-as Design Hét Budapest tíz napjára – tervezett közös, részvételen és együttműködésen alapuló projektje arra irányult, hogy az iparművészeti és designszemponokat is felvonultató, de kiindulópontjában és megközelítésében alapvetően néprajzi (népművészeti) kiállítás rejtett rétegei időlegesen reflektorfénybe kerüljenek. Néhány izgalmas részlet kiemelése, új perspektívák, inspirációk, kommentárok és kiegészítések elhelyezése – a hallgatók ezt választották stratégiájuk fontos elemének. Az ösvény tartalmát és formáját önállóan hozták létre, a projektben a múzeumból és az egyetemtől közreműködő kutatók elsősorban koordinálási és moderátori szerepet játszottak. A közös munka a hallgatóknak tartott értelmező tárlatvezetéssel indult, majd az ő tárlatvezetésükkel zárult, melyet a múzeum munkatársainak tartottak. A kettő között a hallgatói csoport konzultációra épített intenzív munkája folyt: beszélgetések, inspirációgyűjtés, javaslat, tervezés és kivitelezés, végül a Design Héten az aktív üzemeltetés. Az eredetileg tíznaposra tervezett **kommentár** végül a kiállítás bezárásáig, tehát több mint három hónapon keresztül volt látható. Fontos kérdés, hogy ebben az időszakban megváltozott-e a fejlesztés szerepe és státusza. Aktív hallgatói részvétel nélkül a kommentár ugyanazt a funkciót töltötte-e be, mint az első tíz napban? Kellő figyelem irányult-e a későbbiekben a kommentárban megfogalmazott észrevételekre? Tágabb összefüggésben: hatással volt-e a múzeumi gondolkodásra a külsős partnerek által létrehozott kommentár? Általában: a kívülről érkező kiegészítések és észrevételek formálják-e a múzeumi munkát? Jelent-e hosszú távon szemléleti változást ezen észrevételek integrálása?

Frazon Zsófia: Az *Érzékösvény* esetében kommentárnak nevezem egyfelől a kiállításban elhelyezett megállókat, amelyek mindig egy adott tárgyra, nézőpontra vonatkoztak, kérdéseket és észrevételeket fogalmaztak meg. Ebben az esetben a fogalom többes száma az indokolt. De kommentárként határozom meg a teljes *Érzékösvényt*, ami az eredeti kiállításához képest műfajilag jelent kommentárt. Ebben az értelemben az egyes szám a helyes alak. Tudatosan nem használom a kommentármuzeológia megközelítést, amely lényegesen komplexebb forma, bár az *Érzékösvényben* megvalósított gondolkodásmód utal erre a gyakorlatra.

Új szempontok egy kiállításban

A ryijy él hagyománya. A finn sznyeg 1707–2012 között című kiállítás a finn *ryijyt* (csomózott gyapjúszőnyeg) mutatta be egy jelentős magángyűjteményen keresztül. Tuomas Sopanen finn magángyűjtő kollekciója a nagy finn múzeumokkal versenyképes tárgyanyag. A Néprajzi Múzeumban ebből a gyűjteményéből mintegy száz szőnyeg volt látható – elsősorban tematikus elrendezésben. A kiállítás a használat felől közelített a tárgytípushoz: azt vizsgálta, hogy az egykor csónakokban és ágyakon használt *ryijy* miként vált általánosabban a mindennapok takarójává, majd presztízstárggyá, később lakásdekorációvá. Tehát azt a funkcióváltást mutatta be, ahogy egy északi országokra jellemző tárgy, amely eredetileg melegítő és védelmi funkcióval rendelkezett, háromszáz év alatt átalakult: a takaró ma a lakáskultúra dekoratív eleme, esztétikai funkciói és szimbolikus lehetőségei felerősödtek. A kiállítás emellett a technika- és stílustörténet, a szín és a forma felől közelített a kollekcióhoz.

A MOME TransferLab hallgatóival olyan metszéspontokat és átjárási lehetőségeket kerestünk a kiállításban, amelyek a népművészet és a design közötti kapcsolatokat, továbbá a látás és az érzékelés más lehetőségeinek bevonását tették lehetővé. Az „*érezkösvény*” kifejezés a beszélgetések során hangzott el, és pontosan, egyben poétikusan írta le a közös munka terepét: a terv ugyanis az volt, hogy a hallgatói kommentárok erősítsék az érzékelés lehetőségeit a kiállításban (egy hideg, északi kultúra meleg tárgyával kapcsolatban), mindezt úgy, hogy a kiállítási narratíva egy-egy pontján újabb és újabb szempontokat illesztnek az addigiakhoz, melyeket egy érthető szálra, ösvényre rendeznek. A megközelítés alapfogalmai: a materialitás, a léptékváltás, a tapintás, a közös alkotás, a motívumvadászat, a hangok és ízek integrálása volt, a hallgatók érdeklődésének és tudásának megfelelően, elsősorban designperspektívából.

Az *Érzékösvény* létrehozásában tehát nem a változtatás, a módosítás és a kritika dominált, hanem újabb nézőpontok feltárása és illesztése. A munka így alapvetően azokból a szempontokból indult ki, amelyek a kiállításban már eleve benne voltak: *A ryijy él hagyománya* elsősorban a funkcióváltás, a formai és esztétikai átalakulás felől közelített a tárgytípushoz, ezért az *Érzékösvény* is ezekben az értelmezési mezőkben kereste kiindulópontjait. Míg azonban a kiállítás alapvetően a látásra épült, az ösvény a szaglás, a tapintás és a hallás irányába nyitotta meg az érzékelés lehetőségét, továbbá a látás mélységén és élességén próbált változtatni. Minden ponton, ahol az *Érzékösvény*

szempontjai megjelentek, a térképekről is ismert, a padlón elhelyezett matrica volt látható a kiállításban, amelyre ha a néző ráállt, egyfelől megkapta azt a perspektívát, ahonnan néznie, észlelnie kellett valamit, másfelől a matricáról leolvashatta a kérdést, amelynek megfogalmazására a kiállítás a hallgatókat inspirálta. Érintettél, szagoltál már gyapjút? Észrevetted, hogy a használat miként változtatja meg a tárgyak felületét? Érted a csomózási technikát, amellyel a szőnyeg készült? Ha megnézed közelebbről, észreveszed a minta és motívum pixelszerkezetét? Gondoltál már arra, hogy a nagy nemzeti mítoszok miként befolyásolják a tárgyalakotás szimbolikus világát? Hallgass zenét, és merülj el a dekoratív szőnyegek mitologikus világában! Ilyen és ehhez hasonló megállók, kommentárokat komponált az ösvény a kiállításba. A válaszok kereséséhez pedig a vizuális jelek mellett segédeszközöket is adott: feldolgozatlan kártolt gyapjút, amelyet szagolni és tapintani lehetett; fehér kesztyűt, amellyel meg lehetett érinteni a műtárgyakat; nagyítót, amellyel a csomók és pixelek mélyére lehetett nézni; zenét, fülhallgatót és babzsákfotelt, amelyek segítettek a szimbólumokban való elmélyülést. Mindez élő műhellyel egészült ki, ahol meg lehetett tanulni a csomózást, be lehetett szállni egy közös szőnyeg szövésébe – egymás csomózott sorainak folytatásával. A Design Hét tíznapos nyitvatartása alatt a hallgatók közül mindig jelen volt valaki a kiállításban, hogy a látogatókat invitálja, az eszközök használatára buzdítsa, megtanítsa csomózni – vezesse a kiállításban létrehozott ösvényen. Az *Érzékösvény* tehát valóban hasonlított a turistaösvényekhez: melyeken a jelek segítségével mi magunk is elboldogulhatunk, de bátrabban kezdünk felfedezésbe, ha idegenvezető is csatlakozik hozzánk.

Az *Érzékösvény* tehát nem hekkelte vagy kritizálta a kiállítást – bár nyilvánvalóan olyan hiányokra reflektált, amelyek jelenlétét a hallgatók fontosnak tartották volna –, hanem a feldolgozás szempontjaiból kiindulva hozott létre egy további lehetséges, designszemponjú olvasatot. Az ösvény több ponton mélyítette a dimenziót, de mindvégig tiszteletben tartotta, hogy a kiállítás szerzői mű – a magángyűjtő saját olvasata: egy jellegzetes finn tárgyról, egy évtizedek alatt összeállt kollekción. A hallgatók másik tudomány (design) felől érkeztek a kiállításba, de gondolatmenetük nemcsak egy másik szakma, hanem egy másik korosztály és egy másfajta múzeumhasználói attitűd megjelenését is tükrözte, és olyan evidens látogatói felvetésekre is reagált, mint például a tapintás lehetősége a múzeumi műtárgykörnyezetben. A hallgatók észrevételeit és kérdéseit nagyfokú könnyedség jellemezte – ami rámutatott a kommentár létrehozásában nyilvánvalóan eltérő szerzői szerepre és felelősségekre is. Szerepkörüket a nézők inspirálása és kérdések megfogalmazása határozta meg. Fontos kérdés viszont, hogy ez mennyiben együttműködési gyakorlat, és mennyiben hekkelés, és ezek vajon egymás kizáró formák-e. Miként használják a résztvevők kommentárjaikban a kritika, az irónia és a humor eszközeit? Kérdéseik és észrevételeik hatással vannak-e a jövőbeni múzeumi és kiállítási munkára, a nyitott formával történő kísérletezés módszertani lehetőségeire?

Hekkelés vagy együttműködés

A Néprajzi Múzeum és a MOME TransferLab 2013-as együttműködése idején még nem ismertem a Museomix programot, amely 2011-ben indult Párizsban a Musée des Arts Décoratifs

kezdeményezésére. A Museomix olyan háromnapos közösségi rendezvény, amely mindig egy múzeum kezdeményezésére, a múzeum terében (gyűjtemény, kiállítás) zajlik, célja, hogy interakciót alakítson ki olyan külsős partnerekkel, akik addig sosem találkoztak egymással, mégis ebben a néhány napban együtt dolgoznak egy ún. interaktív prototípus előállításán. A kezdeményezés mint brand saját karakterrel, szabályrendszerrel és működési mechanizmussal rendelkezik, de mint attitűd, mint **részvétel és együttműködés** a nyitott múzeumi működésben is jelen lévő gyakorlatokkal rokonítható. A Museomix abban speciális, hogy egymás számára ismeretlen embereket ösztönöz közös gondolkodásra és alkotásra, továbbá a múzeumban koncentrálja a közös munka idejét és terét.

A háromnapos múzeumi maraton kiemeli tehát a résztvevőket saját megszokott közegükből – sokszor bent is alszanak a háromnapos workshop során –, áttemeli saját intézményi idejébe és terébe őket, ezzel teremti meg a reflexiók múzeumi kontextusát. Fontos továbbá, hogy egymástól nagyon eltérő szakmák jellemezzék az együttműködést. A rendezvény 2011 óta minden év novemberében zajlik, előre meghirdetett időpontban, a nemzetközi projekthez pedig a múzeumok önként csatlakoznak, maguk szervezik és bonyolítják az eseményt. A Museomix nem verseny, hanem önkéntes alapon szerveződő, nyílt innovációs workshop. Jelentős, de nem kizárólagos a digitális fejlesztések szerepe a közös munkában. A résztvevők együtt fejlesztenek valamiféle „eszközt”, amely bár egy adott intézményben jön létre, mégis valamiféle prototípust jelent: tehát más helyeken és helyzetekben is használható forma.

A Museomix filozófiája a múzeumot mint intézményt a (társadalmi, kulturális és gazdasági) dinamika részének tekinti, olyan helynek és térnek, amely érdemben vesz részt innovációk fejlesztésében. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy a múzeum is így tekintsen magára: együttműködésre alkalmas, akár ismeretlen, idegen és radikális vélemények integrálására nyitott kulturális intézményként. Az egymástól eltérő világok találkozásában a meg nem értés, a félreértés, a surlódás és a disszonancia is eredményezhet sikeres együttműködést és fejlesztést. Ezt segíti, hogy a kész innovációkat és prototípusokat közösségi véleményezés és értékelés zárja – ami egyben a közös munka eredményeinek társadalmi kontextusát adhatja.

A Museomix tehát nyitott múzeumi forma, a globális és lokális világok összekapcsolásának ideális elképzelése. Bár néhány éves működése nem teremtette még meg kritikai reflexióját, missziójában egyértelműen felismerhetők a **részvétel és együttműködés**, a **tudáskörforgás**, a **többszólamúság** és a **kontaktzóna** mechanizmusai és gyakorlatai. Az esemény típusa viszont alapvetően az ún. **hackathon** rendezvényekének felel meg, amelyek a nyitott fejlesztés elvén, egyéni és csoporttudások tudatos összeeresztésén és aktiválásán alapuló innovációs gyakorlatok.

Frazon Zsófia: A *hackathon* a „hack” és a „marathon” szavak összeolvadásából jött létre, és 1999. június 4-én használták először, amikor Calgaryban tíz fejlesztő találkozott egy kriptográfiai fejlesztés miatt (ahol rejtjelezésre vonatkozó szoftverek jogi problémáinak elkerülését vizsgálták). Az ilyen és ehhez hasonló, a tudásokat és tapasztalatokat időben és térben koncentráló

eseményeket kezdték ezt követően *hackathon*nak nevezni. Elsősorban fejlesztések elősegítésére használják a műfajt, és egyetemek gyakran szerveznek ilyen eseményeket.

A hekkelés ebben az értelemben nem a bűnügyi következményekkel is járó feltörést és módosítást, hanem a fejlesztést lehetővé tevő, dialógusalapú nyitott gondolkodást jelenti. A hackathon legjellemzőbb területe az informatikai fejlesztés, és gyakran azonosítják a digitális fiatal nemzedékre jellemző mentalitásként, de mint modell nyilvánvalóan túlmutat ezen. Leginkább bázisdemokratikus csoport- és közösségszemléleten alapul, továbbá a **részvétel és együttműködés**, a kommunikáció és a megosztás akár radikális formáit is alkalmazza.

Az *Érzékösvény*-koncepció kidolgozását, a tervek megvalósítását, az ösvény üzemeltetését a hallgatók maguk szervezték, és céljuk egy létező mű (a kiállítás) tartalmainak saját szempontú fejlesztése volt. Már a tervezés során sem csupán a műben, hanem a felhasználókban is gondolkodtak, közvetlen beavatásukat és érzékelésük cselekvésalapú finomítását fontosnak tartották. Ezért is vállalták, hogy a Design Hét Budapest tíz napjában maguk működtetik a kiállítást és az ösvényt. Ez az időszak sem a múzeum, sem a finn magángyűjtő bírálókat nem váltotta ki, a látogatók élvezték, hogy a kiállítás dialógussá válhatott, a múzeum restaurátorai pedig hatékonyan segítettek a műtárgykörnyezetben veszélyesnek számító szerves anyagok (kártolt nyers gyapjú) szakszerű és biztonságos elhelyezését, rendszeres ellenőrzését. A kezdeményezés sikerét talán az is igazolhatja, hogy az *Érzékösvény* Design Hét Budapest zárását követően is a kiállítás része maradt, és végül csak három hónappal később, vele együtt zárt be. Ebben a három hónapban viszont az egyetemi hallgatók már nem követték a munkát, ami a vállalkozás kontextusát nagyban gyengítette. Jelenlétük és vezetésük nélkül ugyanis nem volt teljesen világos, hogy a termekben miért vannak elhelyezve a kiállítás vizuális világától alapvetően eltérő vizuális elemek, kérdések, eszközök stb. És már nem volt senki a térben, akitől ezt meg lehetett volna kérdezni, hiszen az *Érzékösvény* mint alkalmi fejlesztés nem számolt a hosszú távval. A döntés tehát, hogy az *Érzékösvény* hosszabb távon is a kiállítás része maradjon, nem vágott egybe az eredeti célokkal, és a hallgatók távozásával erejét veszítette.

Ma már nyilvánvaló, hogy ebből az együttműködésből nem a következő három hónapban, hanem hosszú távon profitálhatott volna a múzeum: a munkából meríthető inspiráció, innováció, gondolkodás- és beszédmód elemzésével és vizsgálatával. A visszatekintő kritikai gondolkodásra pedig nemcsak azért van szükség, hogy egy adott esetet megértsünk, hanem azért – és ebben az értelemben fontos kapcsolódási pont a Museomix projekt –, hogy a fejlesztések stratégiai elemeivel is szembesüljünk. Például azzal, hogy ma már több olyan terület és generáció létezik, amelyek számára a **részvétel és együttműködés** dinamikus és intenzív formája megfelelő. Ez pedig nem elsősorban közös kiállítások létrehozását, inkább újszerű megközelítések rövid távú alkalmazását, eseményszerű megnyilvánulását is jelenti, ami együtt járhat továbbá a **részvétel és együttműködés** praxisának és módszertanának bővítésével, a nyitott múzeum terepadottságainak fejlesztésével.

Az *Érzékösvény* ebben a tekintetben olyan átmeneti forma, közös gondolkodás és közös alkotás volt, amely nem a kiállításokban végződő múzeumi részvételben és együttműködésben számított fontosnak, és talán nem is a látható és kiállítható formákban érvényesült a legjobban, mint inkább a közös fejlesztésben, az önálló észrevételek, a saját ötletek megvalósításában és a kapcsolatépítésben – tehát a múzeum kommentáralapú és fórumjellegű működtetésében. Az *Érzékösvény* első tíz napja erre a funkcióra egyértelműen mutatott rá. A hallgatók aktív jelenléte nélkül a kommentár élő közege eltűnt, viszont ennek a néhány napnak a tapasztalatai mégiscsak rámutattak tanulságokra: az érzékelés és a jelenlét fontosságára a múzeumi kiállításokban. A hallgatók ezt hiányként érzékelték, és erre tettek egy rövid távon használható javaslatot. Ha a múzeum jól figyel, akkor ennek a gyakorlatnak hosszabb távon is vannak hatásai. A hallgatók munkájának és javaslatainak fejlesztésen alapuló megközelítése a hekkelés dialogikus formáját hozta létre, kommentárjaikban az érzékelés mellett a kritika, az irónia és a humor is latens módon megjelent. Ha ezekre újra csak jól figyel a múzeum, akkor megérti: ezek a komponensek a hallgatóknak hiányoztak a múzeumi kiállításból, de elég nyitottnak érezték a művet és az intézményt ahhoz, hogy kommentárjaikat hozzáfűzzék. Ezek a mechanizmusok pedig alkalmasak arra, hogy a tapasztalat- és tudáscsere részévé váljanak, hosszabb távon pedig erősítsék és tudatosítsák a **tudáskörforgás** mechanizmusát.

Kiállítások

A ryijy él hagyománya. A finn sznyeg 1707–2012 között. Tuomas Sopanen gyjteménye. Néprajzi Múzeum, 2013. június 22. – 2014. január 5. Felelős muzeológus: Szarvas Zsuzsanna

Vedd fel a fonalat! Érzékösvény a finn ryijy sznyegek srjében. A Néprajzi Múzeum MaDok-program és a MOME Transfer Lab együttműködése; Néprajzi Múzeum 2013. szeptember 27. – október 6. Design Hét Budapest; meghosszabbítva: 2014. január 6. Részt vevő hallgatók: Ambrovics Gergely, Berecz András, Déri Enikő, Góg Angéla, Kárpáti Judit Eszter, Pálinkás Nikolett, Tarr Kálmán; Témavezetők: Veres Bálint, Szentpéteri Márton (MOME), Frazon Zsófia (Néprajzi Múzeum).

Érzékösvény-hivatkozások

Fazekas Ildikó 2013 *Vedd fel a fonalat! Érzékösvény a finn ryijy sznyegek srjében.* Stilblog / art 2013. 10. 21. <http://stilblog.hu/2013/10/21/vedd-fel-a-fonalat-erzekosveny-a-finn-ryijy-szonyegek-surujeben/>

Tarr Kálmán 2013 *Érzékösvény*-videó: <https://www.youtube.com/watch?v=nycN4yXrdec>

A Museomix kezdeményezéssel részletesebben 2015-ben ismerkedtem meg Bujdosó Attila és

Eckhardt Lili közvetítésével, akik a *Social Design Cookbook* kutatás során interjút készítettek Yves-Arnel Martinnal, a museomix.org társalapítójával. A kutatásról és a kötetről részletesebben:

http://nyitottmuzeum.neprajz.hu/interjuk/bujdoszo_attila és

<http://socialdesigncookbook.com/?museomix-modal>

Néprajzi múzeum 2016 ©